

Gloymsk, men ikki gloymd

2012

Framferðarætlan
fyri
demens í Føroyum

Fororð

Demensur í Føroyum – nú og í framtíðini

At skapa bestu umstøðurnar fyri fólk, sum fáa demenssjúkuna, bæði nú og í framtíðini, var snúningsásurin hjá einum bólki av fólki, sum onkursvegna hava okkurt at gera við fólk, sum hava fingið demens. Samstundis ásannandi, at tað arbeiðið, sum verður gjørt, er eitt gott arbeiði, men ikki nóg samhangandi, onkur øki tykjast heldur ber, og við eini sannføring um, at bæði meira og okkurt betri kann fáast burtúr, um samskipað verður.

Hetta var bakgrundin fyri hesi framferðarætlan innan demens í Føroyum, sum nú fylgiggur.

Komandi árini verður demensur ein avbjóðing fyri samfelagið, tí framskrivingar av hagtølunum (1) vísa, at tað verða væl fleiri føroyingar við demensi, enn tað eru í dag. Avbjóðingin liggur í at fáa politisku skipanina, fakfólk og avvarðandi at taka felags tøk á somu leið, soleiðis at skapast kunnu tey neyðugu korini fyri hesi fólk.

Í hesi framferðarætlan verður tikið saman um móguleikar, sum eru í dag, víst verður á móguligar loysnir og lagt upp til nýhugsan og nýbrot, soleiðis at vit tillaga okkara skipanir til, at Føroyar eru eitt lítið samfelag, og at okkum tørvar serligar loysnir, sum taka atlit til hetta. Samstundis hevur líttla samfelagið nógvar fyrimunir, sum vit eiga at taka fatur í og ikki lata vansarnar seta avmarkingar.

Umráðandi er samstundis alla tíðina at seta dygd í hásæti, og at vit gera okkum greitt, at hetta eisini er eitt vitanartungt øki, sum krevur læring og skúling fyri, at dygdin verður raðfest.

Tað er okkara vón og væntan, at henda framferðarætlan kann leggja lunnar undir eina veruliga demensætlan fyri Føroyar, fær brotið niður nakrar “Berlinmúrar” her á landi til gangs fyri okkum øll.

Ein ætlan ger einki einsamøll, men krevur eisini ein vilja og eina megi til at seta í verk tey átøk, sum eru neyðug fyri at skapa bestu umstøðurnar.

Vónandi kann samstarvið um hesa framferðarætlan skumpa undir tað.

Tormóður Stóra, leiðandi yvirlækni

Psykiatrisk depilin

Innleiðing

Endamálið við hesari framferðarætlan er, at landsstýrismaðurin í heilsumálum og landsstýriskvinnan í almannamálum seta ein arbeiðsbólk við fakfólki at gera eina ætlan fyri demensþekið - eina sonevnda demensætlan, sum arbeiðast kann eftir í framtíðini.

Í heilsupolitiskum høpi kann væntast, at vaksandi eldrabólkurin kemur at økja um talið av fólki við kroniskum sjúkum. Hesin vaksandi bólkurin er ein avbjóðing, tí hann fer at krevja ein økjandi part av tilfeinginum í almannaverkinum og í heilsuverkinum.

Eisini bólkurin av demenssjúklingum fer at vaksa komandi árinum. Roknast kann við, at ein fimtingur av teimum froyingum, sum liva til 85 ára aldur, fær eina demenssjúku.

Vit kunnu ikki neyvt siga, hvussu nógvir froyingar liva við demens, men samanbera vit við tøl úr okkara grannalondum, eru í dag umleið 800 persónar við demensi í Føroyum. Roknast kann við, at hetta tal fer at økjast til tað dupulta komandi 30 árinum (fylgiskjal 3 og 4).

Hjá fólki við varandi sjúku, so sum demensi, er skjót og góð hjálp avgerandi fyri eini nøktandi gongd. Hetta gagnar einstaka sjúklinginum, men hagtøl vísa eisini, at tað somuleiðis loysir seg fíggarliga at seta inn tíðliga. Kann sjúklingurin vera sum longst heima, kunnu t.d. sparast røktarheimspláss. Røktarheimspláss til fólk við demensi kosta kr. 570.130 (kelda: Nærverk) um árið fyri hvønn persón.

At finna demenssjúklingin tíðliga, at leggja til rættis eina ætlan fyri munagóðari viðgerð, rehabilitering og eftirliti fer at krevja nógv av føroyska heilsuverkinum.

Vit hava í dag í stóran mun neyðugu amboðini og fakliga tilfeingið til at handfara trupulleikan, og vit hava eitt nútímansgjørt almanna- og heilsuverk.

Men vit hava brúk fyri at tillaga og samskipa samlaða verkið til at nøkta núverandi tørv á fullgóðan hátt og at fyrireika okkum til ein komandi vøkstur í bólkinum av demenssjúklingum framtíð.

Átøk í framferðarætlanini:

- Framferðarætlanin lýsir í stuttum, hvørjar avbjóðingar arbeiðsbólkurin metir eru á demensþekinum í Føroyum í dag, og gevur tilmæli til tiltøk, sum skulu til fyri at fremja átøkini.
- Framferðarætlanin vísir á sjeið øki, sum viðvíkja demens, har tað í dag eru avbjóðingar, og vísir á, hvørji øki kunnu mennast.
- Tey sjeið innsatsøkini eru hvør sær týðningarmiklir partar í viðgerð og røkt av fólki við demensi fyri at tryggja ein samanhangi og effektivan innsats. Tað er heildin, fyribyrging, heilsufremjan og rehabilitering, sum skal tryggja ta góðu sjúklingagongdina. Hervið meinast tíðliga uppsporan.

Arbeiðsbólkurin

Hendan verkætlan er gjørd av fakfólki, sum starvast innan primeru og sekunderu heilsutænastuna í Føroyum:

Verkætlanarráðgevi:

Marianna Andreassen, konsulentur, sjúkrarøktarfrøðingur og sosiologur

Psykiatriski depilin:

Tórmóður Stóra, leiðandi yvirlækni

Tórunn H. Ósá, leiðandi sjúkrarøktarfrøðingur

Demenstoymið á Psykiatriska deplinum:

Sofus Joensen, sárlækni og konsulentur á Psykiatriska deplinum/Demensklinikkini

Maria Vang, 1. hjálparlækni, Psykiatriski depilin

Marjun Restorff, leiðandi sjúkrarøktarfrøðingur á Demensklinikkini

Kommunulæknaskipanin:

Dánjal Petur Højgaard, kommunulækni, Sandoy

Heimatænastan:

Sonja Klein, sjúkrarøktarfrøðingur, økisleiðari Vágar/Norðstreym

Demenssamskiparar:

Reidunn Magnussen, heilsuhjálpari, Mørkin, Streymnes

Margaret Johannesen, heilsuhjálpari, Giljagarður, Leirvík

Kirstin Jensen, sjúkrarøktarfrøðingur, visitator

Jonna á Sondum Estbú, heilsurøktari, dagtilhaldið Stjørnulon

Súsanna í Soylu, heilsurøktari, dagtilhaldið Tjarnarlon

Jónvør Christiansen, sjúkrarøktarfrøðingur, eldraráðgevi í Tórshavnar kommuna, leiðari Heilræði

Alzheimerfelagið:

Halldis Joensen, heilsurøktari og leiðari á Heimum við Vallalíð

Anna Rubeksen, demenssjúkrarøktarfrøðingur, Vallalíð

1. Demensur í Føroyum

Fólk, sum liva við demensi, eru ymisk. Sum øll onnur hava tey ymiskan tørv og ymisk áhugamál. Góð demensumsorgan er at mæta tí einstaka, har hann ella hon er, og fáa lagt til rættis tænastr og stuðulstiltøk, sum taka støði í lívssøguni og sjúkusøguni hjá tí einstaka. Málið við góðari demensumsorgan er, at tann einstaki skal kenna lívsgóðsku, tryggleika og meining í gerandisdegunum hóast álvarsligu sjúkuna.

Arbeidsbólkurin metir av fleiri orsökum, at vit í Føroyum ikki røkka tí góðu demensumsorganini. Men við góðari samskipan og einum felags átaki eru góðir móguleikar fyri at røkka longur.

Í Føroyum er eingin yvirskipaður demenspolitikkur. Hetta hevur við sær, at samhangurin í innsatsinum til fólk við demensi ikki er nøktandi. Vónandi skundar henda framferðætlan undir landsins myndugleikar at orða ein demenspolitikk, so allir borgarar í landinum verða javnsettir.

Tað er eingin loyna, at vit í Føroyum eiga at skipa samstarvið millum verkini betri, tá ið tað kemur til demenssjúk. Vit hava fyriskipanir og tilboð innan almannaverk og heilsuverk, sum taka sær væl av fólkum við demensi, men dialogurin og samstarvið millum ymsu verkini og millum ymsu fyriskipanirnar innan somu verk riggar ikki nóg væl.

Ábyrgdarbýtið millum primeru og sekunderu heilsutænastuna eiga at skipast betur, og tilboðini til fólk við demensi eiga at samskipast, so fólk við demensi og avvarðandi teirra altíð eru greið yvir, hvar tey skulu venda sær. Í dag er eingin fyriskipan, ið tryggjar eins skipan í mun til útgreinan, viðgerð, uppfylgjan og røkt, sum kann viðvirka til somu høggu góðsku um alt landið.

Arbeidsbólkurin staðfestir, at tað er í sambandi við sjálva útgreiningina, at tað er týðningarmikið, at sjóneyka verður á samstarvið millum læknafakliga serviðgerð. Útgreiningin av demenssjúkum krevur servitan innan neurologi, psykiatri og geriatri. Í tí sambandi er tað týðningarmikið, at spesialini arbeiða saman, og at tann innanhýsis organiseringin á sjúkrahúsum samarbeiðir. (keldulisti 1,2,10)

Fígging

Í Føroyum vantar okkum hagtøl fyri demensgongd frá diagnostisering til røktarheim. Donsk tøl siga, at demensur kostar 127.000 krónur* per persón um árið.

* Tølini stava frá Sundhedsstyrelsen: Udredning og behandling af demens – en medisinsk teknologivurdering, maj 2008; 10(2) s.130.

Demensátøk í Føroyum síðsta áratíggju

Demensklínikkin sett á stovn á Landssjúkrahúsinum

Heim fyri fólk við demensi:

Handarastova á Lágargarði til 16 fólk (var blandað áðrenn)

Heimið á Mýrinunum við Toftavatn 7 pláss

Ein eind á Røktar-og ellisheiminum í Runavík 8 pláss

Tjarnargarður, Kristianslón 10 pláss

Heimið við Vallalíð í Tórshavn til 16

Røktarheimið Mørkin í Streymnesi, ein eind til 8

Sambýlið í Skálavík til 7 fólk við demensi

Ellis- og røktarheimið á Sýnini, Miðvágur, ein eind til 9 fólk

Dagtilhald fyri fólk við demensi:

Stjørnulón og Tjarnarlón í Tórshavn og Búatrøð í Klaksvík

Eitt arbeiðstilboð fyri menn við demensi á Vallalíð

Útbúgving av starvsfólki

2003-2004 Alzheimerfelagið skipaði fyri skeiði fyri 20 demenssamskiparum

2005 Tórshavnar kommuna skipaði fyri skeiði fyri 19 demenssamskiparum

6 demenssamskiparar hava nomið útbúgving sum demenssamskiparar í Danmark

Skeiðsdagar fyri starvsfólk hava verið ymsastaðni í Føroyum

2. Átøk í framferðarætlanini

Arbeiðsbólkurin hevur havt sum mál at gera eitt tilmæli til eina føroyska demensætlan, og hevur arbeiðsbólkurin havt sjóneykuna á tilmæli, sum kunnu leggja tey verandi átøkini meira hóskaði til rættis innan teir fíggjarligu karmarnar m.a. við at betra samskipanina. Arbeiðsbólkurin rópar hetta tilmælið eina Framferðarætlan.

Í veitsluhøllini á Landssjúkrahúsinum á fundi – demenskafe - 10. mai 2011 segði táverandi landstýriskvinna í almannamálum, Rósa Samuelsen, at kemur eitt tilmæli um demensætlan í hús, seta vit ein arbeiðsbólk at gera eina veruliga demensætlan. Hesum stuðlaði Heðin Mortensen, borgarstjóri í Havn.

Fleiri av átøkunum taka støði í rehabiliteringstankanum. Rehabilitering snýr seg um at hjálpa fólki við førleikatarni at fáa tað lív, tey sjálvi ynskja, og so tætt at teirra vanliga lívi, sum til ber. Tað merkir, at fólk við demensi fara frá at vera brúkari av eini skipan til at vera folk við demensi í einum samfelagi við somu rættindum og skyldum sum onnur. Sostatt verða tey flutt frá at vera óvirknir áskoðarar til at vera virknir luttakarar.

Rehabiliteringin tekur støði í samlaðu lívsstøðuna hjá tí demensrakta, og stuðulin er ein samskipaður og samanhagandi innsatur bygdur á vitan.

Ofta verður rehabilitering uppfatað sum eftirviðgerð og endurvenjing. Men so er ikki. Endurmenningin umfatar øll lívsins viðurskifti, tvs. umframt viðgerð, endurvenjing og viðlíkahaldsvenjing eisini fíggjarviðurskifti, útbúgving, arbeiðstilboð, bústaðartilboð og sosialu støðuna sum heild.

Framferðarætlanin lýsir, hvørjar avbjóðingar arbeiðsbólkurin metir eru innan demens í Føroyum í dag, og gevur tilmæli til tiltøk, sum skulu til fyri at fremja átøkini.

Arbeiðsbólkurin vísir á sjei øki, sum viðvíkja demensi, har tað í dag eru avbjóðingar, og vísir á, hvørji øki kunnu mennast. Hesi eru:

- Organisering og samstarv
- Sjúkugreinan (diagnostisering)
- Tann sosialfakligi innsaturin
- Løgfrøði og demensur
- Samstarv við avvarðandi
- Útbúgving
- Gransking og upplýsing

Átaksøki 3.1: Organisering, karmur og samstarv

Átøkini innan demens umfata fleiri ymiskar aktørar og fara yvir um heilsutænastur og øki. Fyri at røkka eina samanhangandi sjúklinga-og røktargongd, er tað týðningarmikið, at tað er vælskipað samstarv og klárt ábyrgdarbýti millum aktørarnar á demensøkinum tvørtur um mørk í primeru og sekunderu heilsutænastuni. Tað er harafturat týðningarmikið, at samstarvið verður skipað og byggir á greiðar leiðreglur, so persónurin við demensi og avvarðandi eru greið yvir, hvønn tey skulu venda sær til um hjálp og viðgerð, og hvør hevur ábyrgd av at veita ta neyðugu hjálpina.

Arbeiðsbólkurin mælir til at gera ein samstarvsmyndil yvir tvørsektoriellum, tvørfakligum samarbeiði við støði í rehabiliteringstankagongdini, har undir verða eisini lögð til rættis “forløbsprogramm” og innsatsumráði.

3.1.1 At seta inn tíðliga (tidlig opsporing)

Fyri at tryggja borgarum við demensi høga lívsgóðsku, er tað týðningarmikið, at sjúkan verður staðfest tíðliga.

Arbeiðsbólkurin mælir til, at sjóneyka verður sett á upplýsandi og uppsøkjandi arbeiði í øllum heilsuøkjum í landinum. Heilræði, fyriryrgjandi heimavitjanir, sum Tórshavnar kommuna bjóðar sínum eldru borgarum, skuldi verið útbyggt um alt landið.

3.1.2 Primeri sektorurin

Primeri sektorurin eru Kommunulæknaskipanin, Heimatænastan og heilsutænastan Heilræði til eldri í Tórshavnar kommunu.

Fakkunnleikin í primersektorinum verður ikki til fulnar gagnnýttur á eldraøkinum í dag.

Heimatænastan veitir hjálp og stuðul til heimabúgvandi fólk við demensi. Ongin demenssamskipari er settur í starv burturav sum demenssamskipari í Heimatænastuni.

Arbeiðsbólkurin mælir til, at ein demenssamskipari verður settur í starv í teimum fimm Heilsuøkjum, og í Suðurstreymoy í minsta lagi 2 demenssamskiparar samsvarandi fólkatalinum. Demenssamskiparin eigur at samskipa hjálpina til tann minnisveika og vera bindilið millum kommunulækna, demenstoymið, avvarðandi, dagtilhald og aðrar viðkomandi stovnar.

Starvsfólk, sum eru um borgarar við demensi í Heimatænastuni, eiga at fáa skipaða og málrættaða undirvísing, vegleiðing og møguleika fyri regluliga at taka praksisstøður upp við ein demenssamskipara.

Heimatænastan eigur at bjóða skipaða ráðgeving til borgarar við demensi og familjur teirra.

Arbeidsøkið hjá einum demenssamskipara:

Demenssamskiparin hevur servitan innan demens og kann veita vegleiðing í:	Demenssamskiparin kann samskipa og samarbeiða við:	Demenssamskiparin kann upplýsa um og skipa fyri:
<ul style="list-style-type: none">• Avleiðingum av demensi• At liva við demensi í gerandisdegunum• Rættarligum og sosialum viðurskiftum• Viðkomandi vitan	<ul style="list-style-type: none">• Kommunulækna• Demensklíkkina• Heimatænastuna• Og annars aðrar stovnar/persónar við relevansi fyri demensgongdini	<ul style="list-style-type: none">• Skeið fyri tann• demensrakta, avvarðandi og røktarstarvsfólki• Undirvísa fyri bólkum og einstaklingum og almenninginum• Avvarðandibólkum

Meira um hetta í fylgiskjali nr. 6

3.1.3 Persónligur stuðul til heimabúgvandi

Borgarar við demensi megna í mongum førum at gera vanligar dagligar uppgávur, men tey hava ofta trupult við sjálv at taka stig til og leggja til rættis uppgávarnar. Tí hava tey partvís tørv á stuðli til ávísar uppgávur heima við hús, samstundis sum tey eisini hava tørv á hjálp til tær uppgávarnar, sum tey ikki megna. Hetta samsvarar eisini við tankan um rehabilitering.

Arbeidsbólkurin mælir til, at stuðul til hesar borgarar eigur at skipast sum partur av verandi heimahjálpi og visiterast sum førleikahjálpi (rehabilitering) samsvarandi endamálinum til tess at tryggja, at tilfeingið verður gagnnýtt.

3.1.4 Røktar- ellisheim og sambýli

Demenssamskiparar starvast í dag á røktarheimum og sambýlum sum vanlig røktarstarvsfólk, har eingin tíð er sett av til ráðgeving og vegleiðing burturav.

Størv sum demenssamskipari eiga at vera skipað, og gerast skal ein profílur við hesum uppgávum, sum í dag ikki verða nógv væl loystar orsakað av tíðarneyð.

Tað eigur at vera reglulig og skipað undirvísing fyri starvsfólki.

Til fólk við demens, sum hava BPSD (trupul sálarligur atburður hjá fólki við demensi) er tað sera týðningarmikið, at røkt og møgulig viðgerð verða samskipað í neyvum samstarvi við lækna og røktarstarvsfólk og í góðum samstarvi við avvarðandi.

Átaksøki 3. 2: Sjúkugreining/Diagnostisering.

Evnið er lýst í fylgiskjali 5. Í stuttum kann sigast, at læknaliga handfaringin av demenssjúklingum í Føroyum krevur ábøtur.

Mett verður, at bert ein minni partur av teimum, sum hava demenssjúku, verða diagnostiserað. Í Danmark 1/3, í Føroyum helst færri. Av hesum fáa yvir helvtin eina óspesifikka diagnosu.

Við betraðum samstarvi og broyting av uppgávubýtinum ímillum kommunulæknaskipanina og serfrøðina á Demensklinikkini ber til at góðskumenna diagnostiseringarbeiðið og læknaligu handfaringina yvirhøvur av demenssjúklingum í Føroyum.

Seinastu árinu hevur í grannalondum okkara verið gjørligt at diagnostisera fleiri av demenssjúkunum. Í Føroyum er eitt líknandi tilboð ment á Psykiatriska deplinum. Ein neyv diagnosa hevur týðning sum grundarlag fyri rættari viðgerð, bæði við atlit til heilivág og psykososial átøk.

Tað er í dag ikki gjørligt at lekja demens, men fyri nakrar av demenssjúkunum er gjørligt at bjóða viðgerð, sum í eina tíð kann seinka afturgongdini.

Eins og við øðrum varandi sjúkum er umráðandi, at diagnosan fæst so tíðliga sum gjørligt. Tí má atgongdin til útgreinig vera løtt, eins og tey ymsu viðgerðartilboðini eru til staðar, og at tey hanga saman. Hetta krevur eitt tvørsektorielt samstarv ímillum fleiri instansir – land, kommunur, kommunulæknar, demensklinikk.

Bólkurin mælir til, at tær tvørfaklugu leiðreglur fyri útgreinig, viðgerð og eftirlit av demenssjúklingum, sum nýttar verða í Danmark, verða lagaðar til føroysk viðurskipti. Í hesum høpi kann "Forløbsprogrammer for patienter med demens" (keldulisti 5) nýtast sum fyrimynd. Fylgiskjal 5 er grundað á hesar leiðreglur.

Átaksøki 3.3: Tann sosialfakligi innsatsurin

3.3.1 Vitan um sosialfaklig tiltøk og metodur

Sosialfaklugu átøkini skulu byggja á rehabiliteringstankan, og allir aktørar í rehabiliteringstilgongdini arbeiða tvørfakligt. Brúkarin og avvarðandi eru í fokus eins og tann heilsufremjandi og fyribyrgjandi hugsunarhátturin.

Arbeidsbólkurin mælir til, at rehabiliteringstankin er við í øllum tiltøkum fyri persónar við demensi frá fyrsta degi, og at neyðugt er at ganga nýggjar leiðir og at finna alternativar loysnir. At gera skipanirnar meira liðiligar alt eftir tørvinum hjá tí einstaka, soleiðis at tey kunnu vera longst møguligt í egnum heimi.

Tann heilsufakligi innsatsurin inniber serstaka røkt og umsorgan fyri persónum við demensi. Henda hjálp verður veitt í egnum heimi og á røktar- og ellisheimum, sambýlum og dagtilhaldum. Í heilsuverkinum verður røktin veitt í sambandi við innlegging á sjúkrahús og ambulans á Demensklinikkini.

Brúkt verða ymisk háttaløg (metodur) á stovnum fyri fólk við demensi alt eftir, hvar ein er í landinum, og hvør er til arbeiðis. Núverandi er einki ávíst háttalag innan demensøkið á stovnum innan eldraøkið.

Arbeiðsbólkurin mælir til, at vit í framtíðini hava nógv ymisk skipað háttaløg, sum eru málrættað fólk við demens. Leiðarar eiga at tryggja implementering og eftirmetan av tiltøkunum.

Tað verður arbeitt við ymiskum háttaløgum innan demensumsorgan, so sum minnisarbeiði (reminiscens), innlit í lívssøgna og venjingum. Nógvastaðni halda bæði starvsfólk, persónar við demensi og avvarðandi, at tey sosialfakligu tiltøkini hava góð árin og minka um støður, sum kunnu elva til valdsnýtslu. Arbeiðsbólkurin ásannar, at tað er sera ymiskt, hvussu nógv hesi tiltøk verða nýtt ymsastaðni í landinum, og at vitanin og royndirnar ikki verða samlaðar og samskipaðar.

Arbeiðsbólkurin mælir til, at vitanin og royndirnar um sosialfaklig tiltøk verða uppsøktar og samlaðar, og tað verður ein skipað samskipan av royndunum av átøkunum.

Arbeiðið at tryggja eina systematiska uppsamlan og samskipan av vitan kann liggja í Almanamálaráðnum.

Harafturat eiga land og kommunur at viðvirka til at breiða vitanina út.

3.3.2. Hjálpartól

Tað er umráðandi, at vitan og nýtsla av tøkniligum og øðrum hjálpartólum verður útbreidd. Tað er tí sera týðningarmikið at sjónliggera vitanina um, hvørji hjálpartól HTM, Hjálpartólamiðstøðin, kann veita. Tann pedagogiska vegleiðingin um rætta nýtslu av hjálpartólum eins og uppfylgingin eigur at betrast, tá fólk fáa útvegað hjálpartól.

Tí eigur ein at savna vitanina um nýtslu av tøkniligum hjálpartólum eins og øðrum hjálpartólum til minnisveik. Og starvsfólk eiga at kunnast og fáa vitan um nýtslu av tøkniligum og øðrum hjálpartólum.

Arbeiðsbólkurin mælir til at savna vitanina um vanlig og tøknilig hjálpartól, og at vitanin verður miðlað og sjónliggjørd. Tað kundi verið á Hjálpartólamiðstøðini.

3.3.3. Dagtilboð

Í dag eru dagtilboð til minnisveik í Tórshavn og Klaksvík. Í Suðuroy, Sandoy, Vágoy og Eysturoy eru ikki dagtilboð fyri minnisveik enn.

Fólk við demensi kunnu ikki vera saman við øðrum eldri í vanligum dagtilhaldum. Teirra brek ger, at karmarnir og sosialpedagogiska umhvørvið mugu vera tillagað til tey, og starvsfólk á dagtilhaldum mugu hava serkunnleika um demens.

Útsøgn hjá fólk á dagtilhaldi fyri fólk við demens:

“Tað er so deiligt, at tit kunnu flenna at mær, tá eg sigi skeivt, tí vanlig fólk stívna, tá tey mæta mær og snakka við meg, men her ger tað einki, um mann er eitt sindur við síðuna av.”

Arbeiðsbólkurin metir, at dagtilboð er eitt gott alternativ, og eigur hetta tilboðið at verða útbyggt yvir fleiri tímar á døgnum.

Arbeðsbólkurin metir, at borgarar í øðrum økjum í landinum, har hetta ikki er ein møguleiki, eru fyri vanbýti, og eigur politiski myndugleikin at tryggja øllum borgarum í landinum sama rætt til heilsufremjandi og sjúkufyribyrgjandi tilboð.

3.3.4. Umlætting

Umlætting er eitt gott tilboð til borgaran og avvarðandi og er ein bíligari loysn á tann hátt, at tey kunnu vera longri heima. Tað eiga at vera umlættingarpláss í Føroyum, sum serliga taka atlit til fólk við demens. Fólk við demens eru saman við øðrum eldri til umlætting á røktar- og umlættingarheimum.

Tað eiga at vera akutt umlættingarpláss til minnisveik, tá eitt nú avvarðandi knappliga gerast sjúk og innløgð.

Tað eiga at vera alternativar loysnir so sum umlætting um vikuskiftið, um náttina, einstakar dagar ella tímar.

Arbeðsbólkurin mælir til at skipa eindir til umlætting fyri minnisveik, har starvsfólkini hava serkunnleika um demens, og fysisku karmarnir eru gjørdir til teirra. Ein demenssamskipari eigur at verða settur á umlættingarheimi, sum veitir ráðgeving til starvsfólk og avvarðandi og hevur fakkunnleikan til at eygleiða tann minnisveika, seta inn við viðgerð, tá tørvar, og samskipa hjálpina hjá heimabúgvandi.

3.3.5. Røktarheim og eldrasambýli

Við atlit til demografiina er neyðugt at hugsa alternativan arkitektur og umhvørvi bæði í verandi og framtíðar bygningum.

Borgarar í nøkrum økjum í Føroyum eru fyri vanbýti, tá talan er um bústovnar fyri fólk við demensi, har karmarnir og sosialpedagogiska umhvørvið eru tillagað teirra breki, og har starvsfólk við fakkunnleika um demens eru á staðnum. Í Suðuroy og Norðoyggjum eru ikki sereindir fyri minnisveik.

Borgarar við demensi verða meira óróligir og tørva meira stuðul, kunnu blíva rættiliga resursukrevjandi og í summum førum noyðast at fáa sissandi heilivág, um tað ikki verður tikið atlit til heilaskaðan.

Arbeðsbólkurin mælir til at tryggja borgarum í øllum landinum rætt til heim fyri fólk við demensi.

Arbeðsbólkurin mælir til, at ein demenssamskipari eigur at verða knýttur at øllum røktarheimum og sambýlum í landinum. Hann skal ráðgeva og vegleiða starvsfólkum og avvarðandi um demens og samskipa røkt og viðgerð.

3.3.6. Serstovnur til fólk við frontaldemensi

Fólki við frontaldemensi, sum ikki tola óró og at vera saman við ov nógvum fólkum orsakað av heilaskaðanum, tørva eitt serskilt røktarheimstilboð. Talan er um búeindir til 4 fólk. Ein tílík eind eigur at verða knýtt at einum røktarheimi, har ein demenssamskipari samskipar røkt og viðgerð.

Talan er um eitt fátal (møguliga 8 fólk til samans í Føroyum) av fólkum, sum hava frontaldemens, men ein bólkur, sum kann vera rættiliga resursukrevjandi. Tey kunnu vera ógvuslig í sínari atferð og málburði og krevja serligar karmar í gerandisdegnum og starvsfólk við fakkunnleika.

Arbeidsbólkurin mælir til at gera ein stovn av hesum slagi í **einum** heilsuøki í landinum, harvið verður møguleiki at samla vitanina á einum staði. Boðanesheimið í Havn verður liðugt í 2012, og møguleiki er at gera eina eind til hendan bólkin.

Arbeidsbólkurin mælir til, at henda eindin hevur eitt tætt samstarv við Demensklínikkina.

Átaksøki 3.4: Løgfrøði og demens

Í Føroyum er lógarverkið veikt, tá tað kemur til at tryggja borgarum rætt til heilsutænastur og sosialar tænastr, og tí vil tað eisini forða fyri rehabiliteringstankanum.

Verjulógin. Tað eru tó hend framstig, tá talan er um verju. Eftir gomlu Verjumálslógin frá 1922 merkti ómynduggerð, at ein bleiv ómynduggjörður í øllum viðurskiftum, bæði persónliga og peningaliga. Nýggja Verjulógin frá 1. mai 2010 gevur møguleika fyri, at ein vegna demens kann fáa ein verja, um so er at ein ikki sjálvur megnar síni persónligu og peningaligu viðurskifti.

Valdsnýtsla. Ein demenssjúka hevur við sær, at borgarin ikki altíð megnar sjálvur at taka neyðugar avgerðir um síni viðurskifti, ella at hann ikki megnar at seta orð á sín tørv og at geva samtykki, serliga tá sjúkan er framkomin. Tí kann tað vera trupult at fáa borgaran at geva loyvi til at móttaka neyðugu røktina og at taka ímóti viðgerð t.d. fyriskipaða heilivágin.

Eingin lóg er í Føroyum, sum loyvir at fremja atgerðir, har borgarin ikki er førur fyri at geva samtykki. Starvsfólk og avvarðandi verða ofta tikin við í avgerðirnar, sum kunnu vera neyðugar, og tí eru tey ofta í eini tvístøðu: Hvat ynskir persónurin við demensi? Hvat ynskir familjan? Hvat ynskja starvsfólk?

- Nær er talan um valdsnýtslu og inntriv í sjálvsavgerðarrættin?
- Nær er vandi fyri persónsskaða?

Hjálpartól sum GPS og elektronisk yvirvaking verða nýtt til fólk við demensi. Yvirvaking er inntriv í persónliga frælsið og einki lógarverk er um nýtslu av slíkum hjálpartólum í Føroyum.

Arbeidsbólkurin mælir til, at politikarar í Føroyum gera lógarverk, har tað verða ásettar reglur um valdsnýtslu, fyri at tryggja rættindi hjá borgarum við demens. Keldulisti 7,8,9,11 og 12.

Kalmarskjalið (Keldulisti 7) er undirskrivað av formonnunum í norðurlensku alzheimerfeløgnum.

Kalmarskjalið sigur m.a.: § 10 **Rættartryggin hjá demenssjúkum og avvarðandi teirra eigur at verða styrkt – ikki minst tá ið ræður um tvingsulsrøkt – og viðvíkjandi rætti teirra til góða røkt, sjálvsavgerð og hóskandi bústað.**

Røktartestamenti

Tað er avgerandi fyri alla gongdina, at borgarin verður útgreinaður so tíðliga sum møguligt.

Fólk við demensi eiga at hava móguleika at taka støðu til, hvussu framtíðin skal vera. Teirra ávirkan kann gerast galdandi við, at persónurin við demensi ger eitt røktartestamenti.

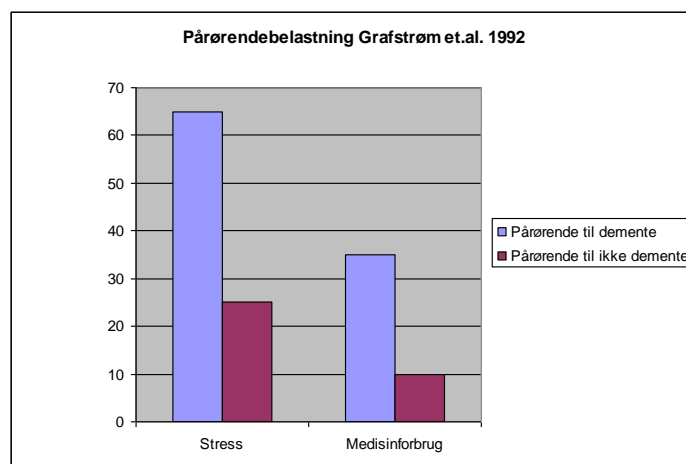
Arbeiðsbólkurin mælir til, at móguleiki verður at gera røktartestamenti, og at persónar við demensi og avvarðandi teirra verða kunnað um móguleikan at skriva eitt røktartestamenti.

Átaksøki 3.5: Avvarðandisamstarv

Tað er ikki bara persónurin við demensi, sum upplivir stórar broytingar í dagligdegnum í sambandi við sjúkuna demens, men eisini tey nærmastu avvarðandi. Samveran við persónin broytist, og hann vil við tíðini hava meiri tørv á hjálp til tað dagliga í gerandisdegnum. Viðurskiftini við umheimin kunnu broytast, og avvarðandi mugu støðugt tryggja sær, at óhepnar støður ikki henda. Nógva avvarðandi veita í dag nógva hjálp og umsorgan fyri persónum við demensi. Uppgávan sum umsorganarpersónur kann vera ógvuliga tyngjandi bæði líkamliga og sálarliga. Tó ynskja tey flestu at hjálpa persóninum við demensi so leingi sum móguligt í egnum heimi.

Granskingar aðrastaðni hava víst, at avvarðandi til fólk við demensi eru meira útsett at fáa tunglyndi og líkamligar sjúkur og í størri vanda fyri at doyggja enn onnur. Tí er tað týðningarmikið at veita tíðliga stuðul og ráðgeving til tey avvarðandi.

Myndin niðanfyri vísir strongd og nýtslu av heilivági hjá avvarðandi hjá dementum samanborið við onnur avvarðandi:

Arbeiðsbólkurin metir, at tað er umráðandi, at tey avvarðandi verða viðurkend fyri tann innsatsin, tey gera, og at tey hava lætta atgongd til tilboð um hjálp. Tað eru í dag ymisk tilboð til fólk við demensi, og tað er týðningarmikið, at tilboðini eru málrættað til persónar við demensi, og at tey avvarðandi hava lætta atgongd til kunning og yvirlit yvir ymisku tilboðini.

Arbeidsbólkurinn mælir til, at allar kommunur hava ein demenssamskipara, hvørs uppgáva verður at vera ein vitanarpersónur á demensøkinum og at tryggja eina málrættaða miðlan um tilboðini til fólk við demensi og avvarðandi teirra.

Fleiri avvarðandi ynskja at luttaka í avvarðandibólki, har tey møtast við fólk í somu støðu og fáa stuðul og ráðgeving. Alzheimerfelagið skipar fyri skeiðum fyri avvarðandi, men eigur samfelagið eisini at veita hesa tænastrá.

Arbeidsbólkurinn metir, at hetta eigur at vera ein náttúrlig uppgáva hjá demenssamskiparum í kommununum/heilsuøkjunum í øllum landinum at skipa fyri avvarðandibólki.

Samstarvið við sjálvboðin eigur at útbyggjast, soleiðis at sjálvboðin verða ein partur av dagtilhaldum og bústovnum fyri fólk við demensi. Tað kunnu vera forðingar í samband við sjálvboðin, tá tað kemur til hendan bólkin av fólk, tí tey hava serligan røktar- og umsorganartørv og krav um professjonell stuðul. Tað sjálvboðna arbeiðið eigur tí at samskipast við teimum tilboðum, sum verða veitt í dag.

Arbeidsbólkurinn mælir til, at sjóneykan verður sett á at fremja samstarvið millum sjálvboðnar felagsskapir og almennar stovnar við tí fyri eyga at menna og betra tilboðini á demensøkinum.

Átaksøki 3.6: Útbúgving og góðskumenning

Tað er týðningarmikið, at starvsfólk, ið starvast innan heilsuøkið á almennum arbeiðsplássum, eru fakliga skikkaði til at handfara avbjóðingarnar í mun til demens. Tann mentala afturgongdin, sum ein demenssjúka hevur við sær, setir serlig krøv bæði til viðgerð og røkt. Hyggjast skal á tørvin at skapa góðar almennar karmar fyri menning av servitan hjá heilsustarvsfólki á almennum arbeiðsplássum og uppkvalifisering av demensøkinum eigur at verða raðfest serskilt. Læknar, sjúkrarøktarfrøðingar, heilsurøktarar, og heilsuhjálparar eru sentralir fakbólkar á demensøkinum.

Týðningarmikið er at hava útbúgvinn fólk at arbeiða innan eldraøkið. Í áliti, sum Nærverkið gjørði í 2009 um starvsfólkætørv til og við 2015 (keldulisti 13) sæst at tað arbeiða 205 ófaklærd fólk sum heilsuhjálparar.

Sjóneykan á serkøna vitan

Arbeidsbólkurinn mælir til, at læknum, sjúkrarøktarfrøðingum, heilsurøktarum og heilsuhjálparum verður tryggjað málrættað brúk av eftir- og víðariútbúgving á demensøkinum, og herundir, at tað verður samarbeitt um víðari- og eftirútbúgvingartilboð, sum ganga tvørturum mørk av starvsfólki innan heilsu á almennum arbeiðsplássum.

At útbúgvingarstøð verða gjørd varug við, hvørjir spurningar og krøv eru í mun til demens á grundútbúgvingunum.

Átøk at bota um arbeiðsumhvørvið hjá heilsustarvsfólki á almennum arbeiðsplássum og minka um sjúkufráveru.

Átaksøki 3.7: Granskning og upplýsing

Vit hava ikki enn granskning innan demens í Føroyum. Vit hava einstakar menningarverkætlanir, sum ikki eru bundnar í strategi ella politiskum samanhangi. Endamálið við at hava granskning og menningarverkætlanir er at styrkja menning av ítøkiligum heilsufakligum røktar- og viðgerðartilboðum innan demens. At tryggja vitanarspjaðing og -miðlan eigur at verða grundað í evidensi.

Granskning og miðlan av demensøkinum

Ein víðari menning av heilsu- og sosialfakligu átøkum innan demens er treytað av, at átøkini framhaldandi verða mett og lýst. Eisini at úrslit av granskning, sum verður í Føroyum innan demensøkið, miðlast til teir aktørar, sum arbeiða við demenstrupulleikum, so nýggj vitan kann styrkja økið.

Upplýsing um demens til Føroya fólk

Demens rakar ein stóran part av fólkinum í Føroyum. Annaðhvørt at ein sjálvur ella avarðandi fær sjúkuna. Týðningarmikið er at miðla vitan til Føroya fólk, upplýsa um sjúkuna og avleiðingar. Hettar kann elva til, at fólk vita, hvussu tey skulu fyrihalda seg í mun til demens, og hvar tey skulu ráðfæra seg fyri at fáa røttu hjálpina. Og at ein tíðliga innsatsur kann veitast.

Arbeiðsbólkurin mælir til at gera upplýsingaráttøk um demens fyri at viðvirka til at spjaða og økja vitanina í samfelagnum um demens.

4. Strategiir og átøk í Føroyum

Vit hava í hesi verkætlan lýst verandi støðu og víst á 7 øki, sum hava tørv á menning.

Arbeiðsbólkurin mælir til, at landsstýrisfólkini í heilsu- og almannamálum í 2012 seta ein arbeiðsbólk at gera eina demensætlan fyri Føroyar við nágreiniligum tilmælum um skipan av demensøkinum við støði í teimum tilmælum, sum eru í hesi verkætlan.

Keldulisti:

1. **Álit um nýggja kommunulæknaskipan**, Heilsumálaráðið des. 2010
2. **Demensplan 2015 "Den gode dagen"**, Helse- og omsorgsdepartementet, NO
3. **Dementes retsstilling Alzheimer Europe** <http://www.alzheimer-europe.org/>
4. **Fíggjarmálaráðið**. <http://www.fmr.fo/Data/Register/BFE36959-6B98-4C01-B226-AF1AE369AE8A/8EA1EAEB-1AEE-4C02-97A8-B1DE7F7C5C8F/523E24D6-95D9-46B6-80C6-022AB1349F11.pdf>
5. **Forløbsprogrammer for patienter med demens**, Region Hovedstaden, januar 2011
www.region.dk/forlobsprogrammer
6. **Guide til alarm- og pejlesystemer for demente**, Styrelsen for Specialrådgivning og Social Service Socialministeriet
7. **Kalmarskjalið frá 2004, Alzheimerfelagið:**
http://www.alzheimer.fo/index.php?option=com_content&task=view&id=21&Itemid=39
8. **Magtanvendelse, Servicestyrelsen:**
<http://www.servicestyrelsen.dk/aeldre/demens/magtanvendelse/magtanvendelse>
9. **Magtanvendelse, SOCIAL- OG INTEGRATIONS MINISTERIET:**
<http://www.sm.dk/Temaer/socialeomraader/%C3%86ldre/demens/magtanvendelse/Sider/Start.aspx>
10. **National Handlingsplan for Demensindsatsen**, des. 2010, Socialministeriet, indenrigs- og sundhedsministeriet, KL og Danske Regioner
11. **Omsorg og magt - om magtanvendelse og andre indgreb i selvbestemmelsesretten. Servicestyrelsen:**
<http://shop.servicestyrelsen.dk/collections/aeldre/products/omsorg-og-magt-om-magtanvendelse-og-andre-indgreb-i-selvbestemmelsesretten>
12. **Reduktion af magtanvendelse**, Socialpædagogikken som mulighed i demensomsorg. Servicestyrelsen
13. **Starvsfólkátørvur til og við 2015** á vári 2009, Nærverkið www.naerverk.fo
14. **Videnscenter for demens** www.videnscenterfordemens.dk

Fylgiskjalayvirlit

1. Demografi.....	18
2. Demografiskar framskrivingar.....	19
3. Demenstítleiki nú og til 2040.....	20
4. Kostnaður og demensur.....	21
5. Tann læknafakligi innsaturin.....	22
6. Hvat er ein demenssamskipari.....	27

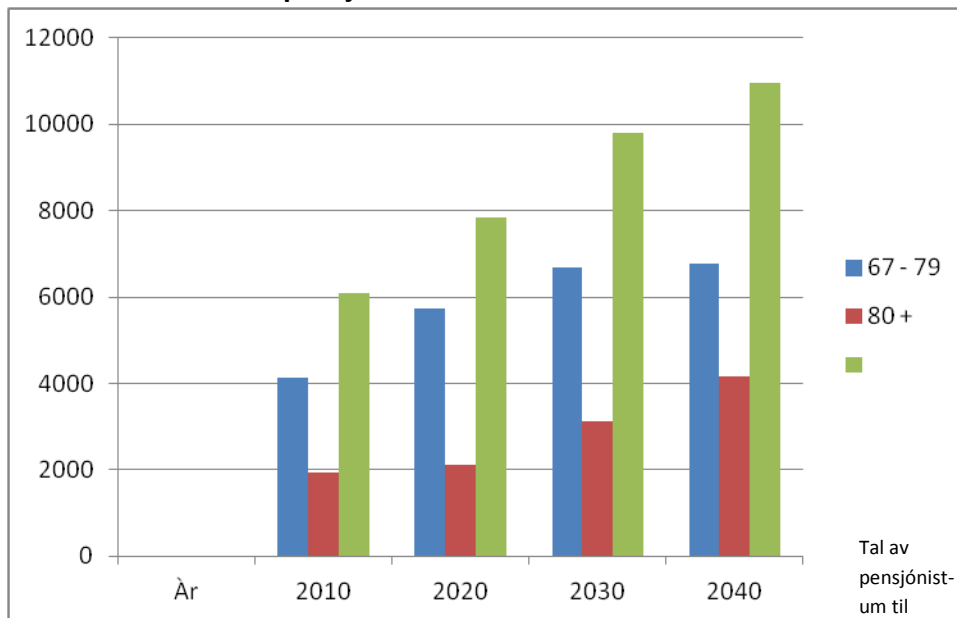
Fylgiskjal 1.

Tal av pensjonistum fram til ár 2040

Ár	67 - 79 ár	80 + Ár	Til samans
2010	4139	1941	6080
2020	5742	2120	7852
2030	6675	3116	9791
2040	6782	4173	10955

Kelda Landsfólkayvirlitið

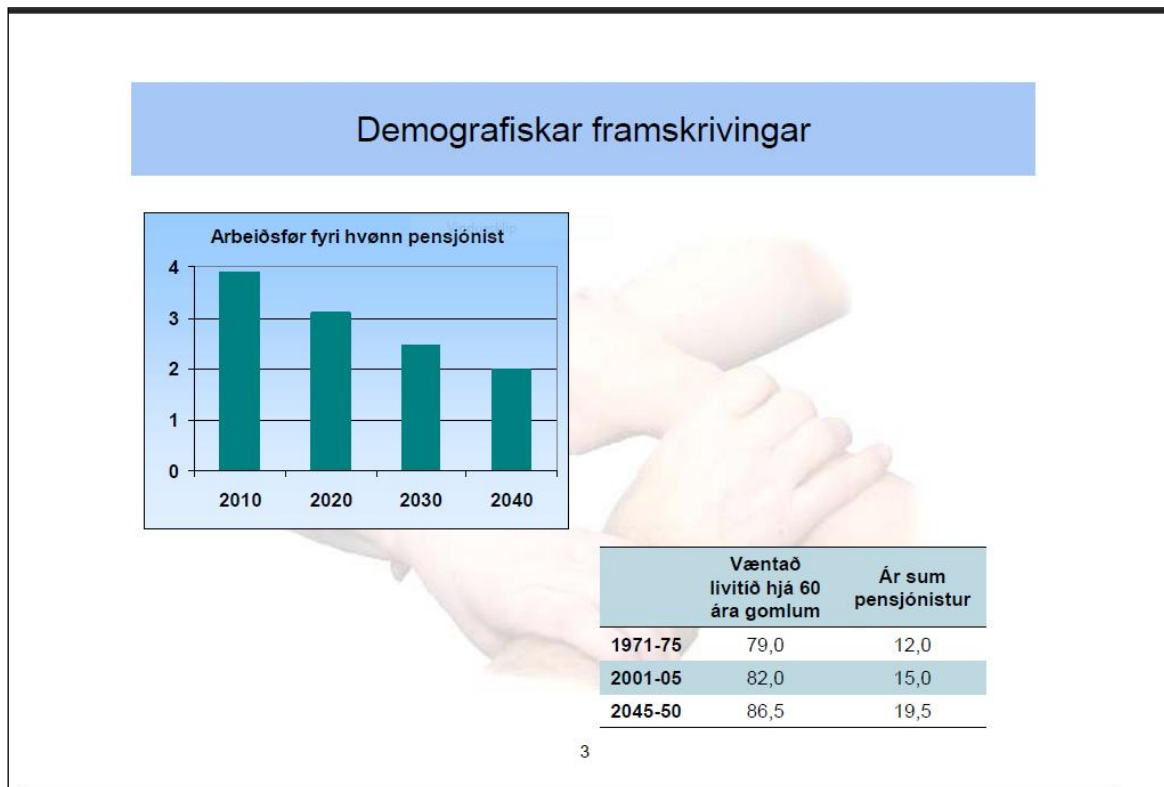
Stabbamynd yvir tal av pensjonistum árin 2010 - 2040

Tal av pensjonistum til samans

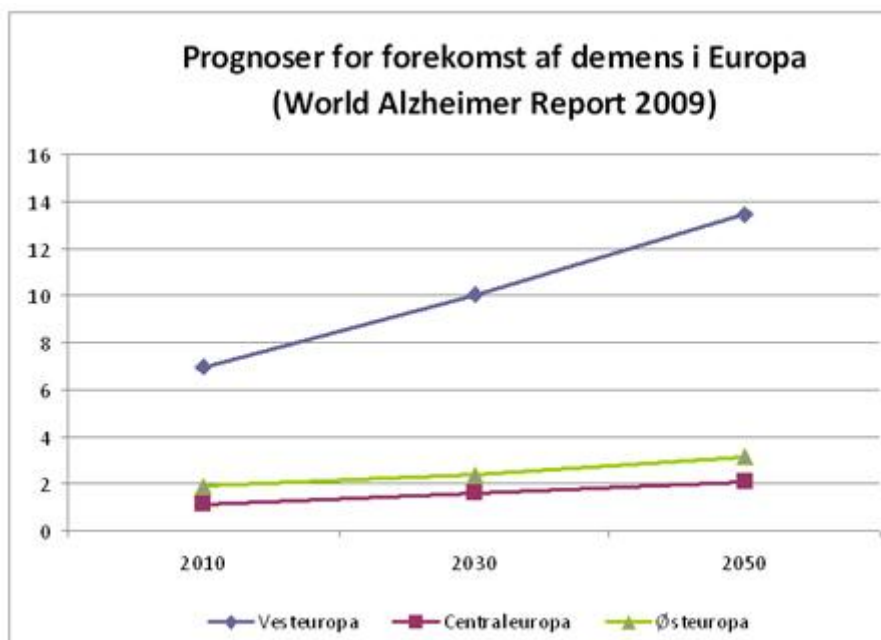
Kelda: Landsfólkayvirlitið

Fylgiskjal nr. 2

Fíggjarmálaráðið. <http://www.fmr.fo/Data/Register/BFE36959-6B98-4C01-B226-AF1AE369AE8A/8EA1EAEB-1AEE-4C02-97A8-B1DE7F7C5C8F/523E24D6-95D9-46B6-80C6-022AB1349F11.pdf>

Fylgiskjal nr. 3

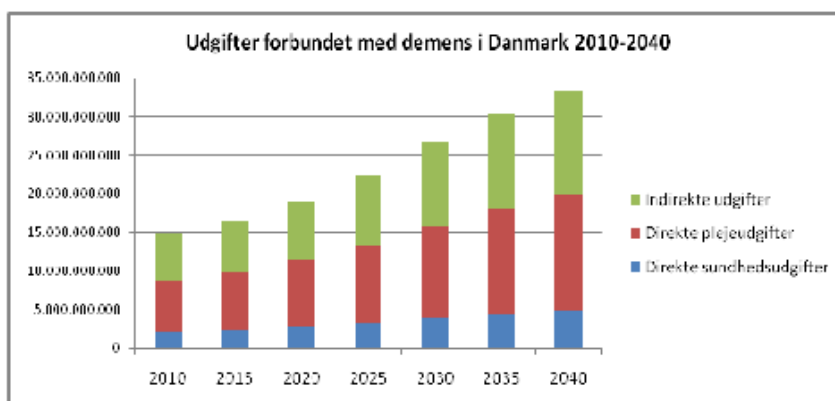
Figur 1: Forekomst af demens i Europa i perioden 2010-2050

*Kelda: <http://www.videnscenterfordemens.dk/viden-om-demens/noegletal/forekomst-af-demens-i-europa>

Fylgiskjal nr. 4 Kostnaður og demensur

Udgifter til demenssygdomme i Danmark 2010 - 2040

	gns per person	år 2010
1. Direkte sundhedsudgifter	27166	2.147.219.683
2. Direkte plejeudgifter	84674	6.692.692.316
3. Indirekte udgifter	75491	5.966.861.559
Sum direkte udgifter (1+2)	111.840	8.839.912.000
Sum alle udgifter (1+2+3)	187.331	14.806.773.559

Kilder: Alzheimerforeningen, ADI: World Alzheimer Report 2010, National videnscenter for demens

Udgifterne er beregnet på baggrund af:

- ADI: World Alzheimer Report 2010: The global economic impact of dementia
- National Videnscenter for demens: Forekomst af demens i Danmark, juli 2009
- Valutakurs: US-dollars = 5,7 DDK

Direkte pleje- og sundhedsudgifter er udgifter til udredning, behandling, kontrol, medicin indenfor sundhedsvæsenet samt udgifter til offentlig pleje og omsorg inkl. hjemmehjælp og plejehjem mm.

Indirekte udgifter er den estimerede værdi af pårørendes plejeindsats.

Yderligere oplysninger
Nis Peter Nissen
Tlf. 2120 1224

Alzheimerforeningen
Sankt Lukas Vej 7A, 2900 Hellerup, Tlf: 3940 0488, post@alzheimer.dk; www.alzheimer.dk

Kelda: <http://www.videnscenterfordemens.dk/viden-om-demens/noegletal/forekomst-af-demens-i-danmark>

Fylgiskjal nr. 5 : Tann læknafakligi innsaturin

Broyting av aldursbýtinum í samfelagnum við økjandi tali av gomlum hevur við sær eitt vaksandi tal av sjúklingum við demensi. Hetta og so tað, at økt fokus er á demenssjúkuna við kravi um skjóta og neyva diagnosu sum grundarlag fyri hollari viðgerð er ein avbjóðing til framtíðar heilsuverk, eisini okkara.

Í Danmark hevur gransking víst, at demenssjúklingar ofta fáa skeiva diagnosu. Ikki er orsök til at halda, at støðan er frægari í Føroyum. Sannast má, at hjá okkum hevur handfaringin av hesum sjúklingabólki ikki verið nøktandi, heldur ikki tann læknaliga.

- Vit finna ov fáar demenssjúklingar
- Vandir er fyri, at tey, vit finna, fáa skeiva diagnosu
- Hetta hevur við sær tilvildarliga og óneyva viðgerð. Medisinski parturin av viðgerðini hevur ógreiða indikatió og tvørrandi eftirlit
- Samarbeiðið og samskipanin av viðgerðini tvørtur um sektorar og fakmørk í heilsuverkinum er mangan vánaligt

Tað hevur týðning, at vit finna demenssjúklingarnar skjótt eins og tað er umráðandi, at ein diagnosa fæst so tíðliga sum gjørligt. Tí er neyðugt at hava skjóta og lætta atgongd til kanning og viðgerð. Umráðandi er eisini, at ymsu viðgerðartilboðini hanga saman, og at fylgt verður við sjúkugongdini. Hetta krevur eitt neyvt tvørfakligt samstarv.

Arbeiðsbólkurin mælir til at nýta álitid um demensviðgerð hjá "Danske Regioner" nevnt "Forløbsprogrammer for patienter med demens"(4). Álitid er at finna á www.region.dk/forlobsprogrammer. Hetta álit er úrslitid av samstarvi ímillum sjúkrahús, kommunur og praktiserandi læknar í Danmark.

Er illgruni um demens?

Endamálið við læknaligu útgreiningini er at staðfesta, um tað snýr seg um demenssjúku og - um so er – skipa fyri viðgerð og sosialum atgerðum. Læknaliga greiningin fatar um tvinni stig.

Stig 1 fer fram hjá kommunulækna og eigur at fata um

- Sjúkrasøgu (anamnesu) bygd á kunnleika kommunulæknans til sjúklingin, journaltilfar og upplýsingar frá avvarðandi. Vanliga er kommunulæknin tann læknaligi myndugleiki, sum hevur hollastu vitanina um heilsustøðu sjúklingsins. Tí er umráðandi, at kommunulæknin fær til vega eina holla anamnesu sum grundarlag fyri víðari útgreining. Hendan eigur at fevna um upplýsingar um fyrrverandi sjúkur umframt eina frágreiðing um aktuella sjúkueyðkenni.
- Meting av kognitivum funktiónum
- Meting av psykisku støðuna
- Objektív líkamlig og neurologisk kanning
- Rannsóknarstovukanningar, vanligar og kanningar við serligum relevansi til sjúkuna
- CT-heilaskanning
- Í tann mun tørvur er á neyvari kanning hjá sergreinum sum t.d. neurologi ella psykiatri, vísir kommunulæknin til hesar

Tann vitanin, kommunulæknin á hendan hátt fær til vega, er eitt gott grundarlag fyri at meta um, hvørt tað snýr seg um eina demenslíknandi sjúku ella ikki. Ofta vil kommunulæknin vera førur fyri at avgera, hvørja demenssjúku tað snýr seg um. Tað kann tí viðhvørt tykjast óneyðugt, at sjúklingurin verður sendur víðari til meting á demensserdeild. Her metir bólkurin, at allir sjúklingar eiga at verða sendir til serdeildina.

Grundgevingin er henda:

- Eyka trygd fæst fyri rættari diagnosu og viðgerð
- Skapar eins viðurskifti hesum viðvíkjandi fyri alt landið
- Krevst sambært treytum frá heilivágtilskotsnevndini

Stig 2 fer fram á Demenslinikkini á Psykiatrisku deplinum á Landssjúkrahúsinum. Her fæst um neyðugt ískoyti til sjúkrasøgu og kanningar. Bygt á samlaða grundarlagið fæst nú ein diagnosa. Ein ætlan kann síðani verða lögð fyri viðgerð, eftirliti og sosialum stuðli. Avvarðandi verða kunnað.

Viðmerking. Viðvíkjandi læknaliga partinum av kanningararbeiðinum og íverksetan av viðgerð er umráðandi, at átøkini hjá ymsu aktørunum hanga saman. Stóran týdning hevur ein góð ávísing frá kommunulækna til Demenslinikkina saman við eini góðari epikrisu til kommunulæknan frá Demenslinikkina.

Uppskriftin upp á eina góða ávísing sæst omanfyri.

Tann góða epikrisan hevur

- Diagnosu við kotu
- Stuttan samandrátt av sjúkrasøguni og úrslitini av kanningunum
- Týdningurin sjúkan hevur fyri funktionsstøðið
- Upplýsing um kunning til sjúkling og avvarðandi
- Upplýsing um tað, sum er sett í verk, viðgerð og heilivág
- Proaktiv ætlan fyri sjúklingagongdina
- Upplýsing um nivo fyri viðgerð, toghaldara, samskipara

Eftir hesum leisti kann kanningar-, viðgerðar- og eftirlitsarbeiði skematiskt síggja soleiðis út:

DIAGNOSA

STIG 1/Bólkur 1	STIG 2/Bólkur 2	STIG 3/Bólkur 3
KOMMUNULÆKNI	Skiftistíð	DEMENSKLINIKKIN
Lættari/ókompliseraðar demenssjúkur	Upp til 14 dagar	Sverari/kompliseraðar demenssjúkur

ALMENNIR STOVNAR

KOMMUNUR

Viðgerð og onnur tænasta til sjúklingin verður latin í mun til diagnosu og symptom.

Stig 1/Bólkur 1: ein sjúklingagongd fyri lættari demenssjúkur. Uppfylging verður samskipað hjá kommunulækna, sum er toghaldari.

Stig 2/Bólkur 2: er ein yvirgongdarstøða ímillum stig 1 og 3. Er avmarkað í tíð og verður brúkt til at samskipa ymisk átøk kring tann sjúka, áðrenn hann verður settur í stig 1 ella 3.

Stig 3/ Bólkur 3: ein sjúklingagongd fyri sverari demenssjúkur, og/ella tá komplikatióinir taka seg upp. Uppfylging verður samskipað av Demensklinikkini, sum er toghaldari.

Yvirskipað er metingin, at handfaringin av demenssjúklingum í Føroyum krevur ábøtur, sum greitt er frá frammanfyri. Viðvíkjandi læknaliga partinum av arbeiðinum er samanfatandi at nevna:

- Kommunulæknin er sentralur aktørur við atliti til at finna, diagnostisera, viðgera og hava eftirlit við sjúklingum við demensi eins og við øðrum sjúklingum við kroniskum sjúkum.
- Kommunulæknin skal vera við í strembanini eftir at finna demenssjúklingarnar so skjótt sum gjørligt.
- Kommunulæknin eigur í størri mun enn nú at brúka orku upp á at skapa neyðuga grundarlagið fyri eini neyvari diagnosa (holl anamnesa, klinisk kanning, ávísing til blóðroyndir, CT, aðrar sergreinir).
- Allir demenssjúklingar skulu metast á Demensklinikkini
- Tá diagnosan er fingin, skal leggjast til rættis ein ætlan fyri eini proaktivari sjúklingagongd. Sí niðanfyri.
- Ábyrgdarbýtið skal avtast, og stóðugt vera greitt: Hvør ger hvat? Hvør er toghaldari?
- Fyri demensklinikkina eigur at fáast tann broyting í arbeiðsgongdina, soleiðis at gjørligt verður at avgreiða sjúklingarnar skjótari. Hetta ber til, um uppleggið frá kommunulæknunum verður hollari (betri anamnesa, neyðugar kanningar eru fingnar til vega).
- Demensklinikkinn eigur bert at hava eftirlit við vánaligastu sjúklingunum. Hinum eigur kommunulæknin at taka sær av. At depilin í mun til nú fer at hava færri sjúklingar minkar eisini um arbeiðsbyrðuna.
- Harafturímóti eigur Demensklinikkinn at menna nýggja tænastu. Skipað eigur at verða ein **ráðgevingartænasta**, ætlað kommunulæknunum. Av tí at teirra arbeiðsbyrða á økinum veksur við meiri umfatandi diagnostiskum arbeiði, fleiri og vánaligari sjúklingum, er umráðandi at hava eina slíka tænastu. Kommunulæknarnir eiga skjótt og lætt at kunna leita sær ráð frá serfrøðini á deplinum, tað verið seg í telefonini ella skrivliga (teldupostur, fyrispurningar í Cosmic telduskipanini).
- Um góðskan í viðgerðini skal mennast, er henda umskipanin og útbyggingin av samstarvinum ímillum sektorarnar neyðug. Annað átak í hesum sambandi kundi verið avtalaðar vitjanir av Demensklinikkini í kommunulæknaviðtalunum, har eitt nú torfør mál verða gjøgnumgingin og hví ikki eisini undirvísing av starvsfólki? Tíð fæst til slíkt, um lagt verður væl til rættis.

- Skipað útbúgving og eftirútbúgving av kommunulæknum og starvsfólkum teirra í demenssjúkum eigur at fáast í lag.
- So sum skotið er upp í álitinum um nýggja kommunulæknaskipan, eigur ein formaliserað útbúgving av sjúkrøktarfrøðingum til kommunulæknapraxis við denti á handfaring av kroniskum sjúkum - eitt nú demensi - at verða sett á stovn.

SAMLADA HEILSU- OG SOSIALFAKLIGA ÁTAKIÐ fyri sjúklingar við demensi fatar um viðgerð, uppfylgjan, fyriryrging av komplikatiónum og sosialum stuðli.

Heilsufakliga viðgerðin fevnir um

- Spesifikka medisinska viðgerð av demenssjúkuni, har hetta er gjørligt.
- Viðgerð av øðrum sjúkum.
- At havt verður eyga við móguligum risikofaktorum.
- Viðgerð av komplikatiónum, øðrum íkomandi sjúkum og atferðarbroytingum.

Uppfylgjan og fyriryrging er neyðug fyri at tryggja góða, samhangandi viðgerð og til tess at fyriryrgja óneyðuga innlegging ella sosialt samanbrot. Hesin tørvurin, sum ikki verður nøktaður í dag, eigur at fata um eina proaktiva heilsufakliga uppfylgning í minsta lagi tvær ferðir um árið hjá kommunulækna ella Demensklínikkuni sambært lagdari ætlan og avtalu.

Henda uppfylgingin eigur at innihalda

- Status yvir gongdina
- Evaluering og endurmeting av áður avtalaðum felags setningi fyri viðgerðina.
- Eftirlit av medisinsku viðgerðini (virkar heilivágurin? broyta dosis? pausu í viðgerðini? seponera? royna annað evni?)
- Meting av tørvinum fyri sosialum stuðli
- Ráðgeving av sjúklingum og avvarðandi

Sosialur stuðul til sjúklingar og avvarðandi eigur at fata um

- Persónliga hjálp og røkt
- Hjálp við tí praktiska
- Avlastan av avvarðandi
- Viðlíkahald av fysiskum og psykiskum førleiki
- Tilboð um ymisk sløg av aktiviteti og samveru.
- Tíðaravmarkað tilboð um uppihald, eitt nú í umlættingarpláss
- Tilboð um permanentan bústað/eldrabústovn?

Støðan í dag er, at partvíst fáa føroyskir demenssjúklingarnir ikki mong av nevndu tilboðum, og eins stórir trupulleiki er, at tey tilboð, sum eru, hanga ikki saman á líkinda hátt.

At fáa neyðuga samarstarvið tvørtur um fakmørk og heilsusektorar at virka er ein stór avbjóðing. Megna vit hendan partin, eru vónir um, at samlaða átakið fer at eydnast.

Fylgiskjal nr. 6

Hvat er ein demenssamskipari, hvat kann hann, og hvussu ynskja vit, hann skal brúkast?

Demenssamskiparar eru fakfólk við serútbúgving innan demens.

Demenssamskiparin hevur servitan innan demens og kann veita vegleiðing í

- Avleiðingum av demensi
- At liva við demensi í gerandisdegnum
- Rættarligum og sosialum viðurskiftum
- Viðkomandi vitan

Demenssamskiparin kann samskipa og samarbeiða við:

- Kommunulækna
- Demensklinikkina
- Heimatænastuna
- Og annars aðrar stovnar/persónar við relevans fyri demensgongdina

Demenssamskiparin kann upplýsa um og skipa fyri:

- Skeið fyri tann demensrakta, avvarðandi og røktarstarvsfólki

- Undirvísa fyri bólkum og einstaklingum og almenninginum
- Avvarðandibólkum

Demensumsorganin í Føroyum - støðan í dag – í 2012:

Samanborið við tøl frá øðrum londum eru í Føroyum umleið 800 fólk yvir 65 ár, sum eru rakt av demensi, og talið er vaksandi. Samanborið við tøl frá øðrum londum verða uml. 170 staðfest við demensi um árið.

Hesi fólkini, sum fáa staðfest demens, koma í veruleikanum út av sjúkrahúsinum uttan nakað veruligt hjálparnet. Tað vil siga, at tað er eingin samskipan av víðari demensviðgerð eftir staðfesta demenssjúku.

Tá ið ein hevur fingið staðfest eina sjúku, og ikki minst, tá ein hevur fingið staðfest demens, hevur ein brúk fyri at fáa vitan um sjúkuna og hvørjar avleiðingar, hon hevur. Ein hevur brúk fyri einum staði og/ella fakpersóni at venda sær til fyri at fáa stuðul og ráðgeving til sín sjálvan og avvarðandi. Demensklinikkinn skuldi kunna ávíst til fakpersón/kontaktpersón ella stað, har viðkomandi kann fáa hjálp og vegleiðing í teimum spurningum, hann skuldi staðið við.

Av tí at demensumsorganin er so óskipað, er góðskan í umsorganini ikki nøktandi. Tað kostar samfelagnum pengar við strongdum avvarðandi, sjúkrameldingum og øktari nýtslu av heilivági.

Tí er tíðin komin at menna eina demensstrategi og økja góðskuna av organiseringini og demensumsorganini í Føroyum. Í demensumsorganini er av stórum týðningi at samstarva tvørfakligt og tvørsektorielt.

Hvussu økja vit góðskuna í demensumsorganini?

Í nýggja álitinum um nýggja kommunulæknaskipan verður mælt til, at Føroyar verða býttar upp í 5 heilsuøki, og at heilsumiðstøðir verða gjørdar, har ymisk heilsustarvsfólk skula halda til og arbeiða undir sama taki, soleiðis at borgarar fáa *“heilsuveitingar í nærumhvørvinum – antin frá einum kommunulækna ella viðkomandi viðtalustarvsfólki. Hetta verður ikki minst til fyrimuns fyri borgarar við varandi sjúku.”* (Álit um nýggja kommunulæknaskipan s.46).

Demensur er ein varandi og deyðilig sjúka. Í sjúkugongdini henda broytingar við tað, at førleikarnir hjá sjúklinginum broytast og versna so við og við. Hetta ger, at sjúklingurin og hansara avvarðandi hava brúk fyri hjálp og stuðli gjøgnum alla sjúkugongdina.

Demensklínikkin á Landssjúkrahúsinum, sum stendur fyri útgreinigini av demensi í Føroyum, metir, at stórir tørvur er á uppfylgjandi arbeiði úti um landið, eftir at demenssjúkan er staðfest. Uppfylging av t.d. árinum/hjáárinum av heilivágsviðgerð og at seta í gongd og stuðla undir sosialsálarfrøðiligu¹ viðgerðina av sjúklinginum.

Skipanin við heilsumiðstøðum vil stuðla undir slíkt samstarv millum ymisk heilsu/røktarstarvsfólk og viðgerðarstovnar, sjúkling og avvarðandi.

Vit ynskja og mæla til, at demenssamskiparar verða partur av hesum heilsumiðstøðum. Vit mæla til, at ein demenssamskipari verður settur í hvørjum heilsuøki, tó tveir í Suðurstreymoy og Sandoy, og at hesin verður “forlongdi armurin” hjá demensklínikkini út um landið, og tann “forlongdi armurin” hjá tí demensrakta til kommunulækna og demensklínikkina. Harafturat skal demenssamskiparin arbeiða vegleiðandi og ráðgevandi saman við tí sjúka og avvarðandi hansara.

Uppgávan hjá demenssamskiparanum

Demenssamskiparin skal samskipa hjálpina til tann demenssjúka og avvarðandi hansara, frá varhuga um demens og frammyvir fyri at fáa eina so góða sjúkugongd, sum til ber.

Samskipanin skal hava dialog og tætt samstarv við kommunulækna, demensklínikkina, røktarstarvsfólk, bústovnar, avvarðandi og onnur um avgerðir, viðgerð og onnur átøk, sum hava við sjúkugongdina at gera.

Samskipanin inniber ráðgeving um útgreinan av demensi, upplýsing og undirvísing um sjúkuna og viðgerð, bæði heilivágsviðgerð og sosialsálarfrøðiliga viðgerð.

Samskipanin inniber upplýsing um tilboð, so sum dagtilboð/dagtilhald, stovnspláss, umlættingarpláss og avvarðandibólkar.

Uppgávan hjá demenssamskiparanum inniber eisini upplýsing um nýggjastu vitan innan demens, og at vera við til at seta í gongd og menna tilboð til demensrakt, avvarðandi og starvsfólk.

¹ Sosialsálarfrøðin innan demens er definerað av Tom Kitwood. Hann sigur at: Demensur = Biografi + Neuropatologi + Personlighed + SP(SosialPædagogisk), so tað er ein kompleks samanseting av ymskum faktorum. Hesir faktorar eru nærri lýstir í bókini: *“En revurdering af demens – personen kommer i første række”* av Tom Kitwood

Virkis- og uppgávuprofilur demenssamskiparanna

Demenssamskiparin arbeiðir fyri at halda fast við og menna góðskuna í innsatsinum á demensøkinum og hava sjóneykuna á økið.

Hann er lyklapersónur viðv. nýggjum tiltøkum, vitan og avgerðum og bindilið millum leiðslu, resursupersónar, myndugleika, starvsfólk á dagheimi, avvarðandibólkar og onnur, sum dagliga mæta persónum við demensi.

Hann hevur eina samskipandi og vegleiðandi funktion fyri relevantar samstarvsfelagar í mun til:

Resursupersónar:

- Sparringspartnari fyri resursupersónar
- Halda fund við og fyri resursupersónar
- Vitjan í økinum eftir tørvi
- Miðla nýggja vitan um demens

Øki:

- Ein samskipandi og vegleiðandi funktión

Aðrar samstarvsfelagar, t.d. starvsfólki á dagheimi og avvarðandibólkar, myndugleika, eldrapskiatrina, leiðsluna og "Shared Care":

- Luttaka á fundum við starvsfólk á røktarheimum, demensdeildum v.m.
- Virka við í arbeiðinum viðv. sjálvhjálparbólkom
- Vera tøkur til fundir við myndugleikar, eldrapskiatri v.m.
- Samstarva við leiðslubólkin um útbúgvingartørv og tilboð
- Ráðgeva privatar leverandørar
- Tryggja relevanta informatión til leiðsluna

Borgarar/avvarðandi:

- Upplýsa um tilboð á øllum økinum
- Vera til taks við ráðgeving og vegleiðing (vitjan, telefon, smáritum)
- Luttaka í arbeiðnum viðv. uppfylging av vitjan til hjúnafelaga, hvørs maður/kona er farin á demensbústað

Annað:

- Tryggja samskipti og menning á ymsum stigum í skipanini
- Ábyrgd fyri, at lóggávuevnir verða umsett og givin víðari
- Luttaka í relevantum skeiðum
- Vera við at gera skrivligt tilfar viðv. demensøkinum